

WYMIENNOŚĆ PARTNERÓW ASPEKTOWYCH, CZYLI KILKA UWAG NA TEMAT IRRELEWANCJI ASPEKTU

1. WPROWADZENIE

Aspekt polskiego czasownika jest tematem, który doczekał się licznych językoznawczych opracowań, wielostronnych ujęć, a także reputacji niezwykle trudnego zagadnienia z perspektywy glottodydaktycznej. Trudności cudzoziemców uczących się polskiego z opanowaniem odnośnej kategorii, pytania zadawane przez nich w czasie wykładów i lektoratów, niejednokrotnie obnażające wątpliwości rodzimych użytkowników języka co do dokonaności / niedokonaności czasownika potwierdzają zasadność dalszych badań nad aspektem. Zwłaszcza, że te doczekały się wreszcie odpowiednich narzędzi, pochodzących z obszaru semantyki kognitywnej,¹ umożliwiających prowadzenie systematycznych porównawczych analiz materiałowych, które pozwalają nie tylko na ustalenie zasad ekwiwalencji w zakresie wyrażania perfektywności / imperfektywności między językami aspektowymi i bezaspektowymi, ale także poszerzają wiedzę na temat omawianej kategorii w samym języku polskim. Niniejszy artykuł opiera się właśnie na wynikach tego typu badań – analizy porównawczej wybranych rozdziałów dwóch współczesnych powieści: polskiej i niemieckiej oraz ich tłumaczeń.² Badaniu poddane zostały wszystkie obecne w tekstach formy czasownikowe oraz ich obcojęzyczne ekwiwalenty w celu znalezienia odpowiedzi na pytania o repertuar funkcyjnych eksponentów dokonaności / niedokonaności w tekście niemieckim; o rzeczywisty procentowy udział w tym repertuarze wykładników

---

¹ Za niezwykle istotne w tym kontekście uznać należy powstałe niezależnie, choć w dużej mierze zbieżne, koncepcje dwojga językoznawców – R. Grzegorzewskiej [1997] oraz niemieckiego slawisty V. Lehmana [1988; 1993; 2010].

² Poddane analizie powieści to: *Tartak* Daniela Odiji [2003] oraz *Adler und Engel* Juli Zeh [2001]. Do badania wybrano po kilka ich rozdziałów wraz z tłumaczeniami – przeanalizowano około 80 stron każdej z powieści oraz odpowiadające tym fragmentom teksty przekładów. Wybraną literaturę cechuje świetna kompozycja, operowanie naturalnym, współczesnym językiem, duża świadomość językowa autorów. Obie powieści, bardzo pozytywnie odebrane przez krytyków, zostały przetłumaczone na wiele języków, co daje perspektywę prowadzenia dalszych badań porównawczych w zakresie wyrażania znaczeń aspektowych.

kontekstowych powszechnie uważanych za najważniejsze; o znaczenie indykatora kognitywnego w wyrażaniu aspektu oraz o istnienie kontekstów umożliwiających w języku polskim wymiennosc partnerów aspektowych. Jako że trzy pierwsze z wymienionych obszarów badawczych zostały już dość dokładnie omówione we wcześniejszych publikacjach [Terka 2018; 2020], niniejszy tekst koncentruje się na ostatnim z przywołanych zagadnień.

2. KONTEKSTY UMOŻLIWIAJĄCE WYMIENNOŚĆ PARTNERÓW ASPEKTOWYCH³

Analiza konkretnego współczesnego materiału pozwala na wskazanie szeregu użyczeń czasownika, w których aspekt uznać można za nie-relevantny. Tym samym umożliwia weryfikację, uporządkowanie oraz uzupełnienie dotychczasowych – często intuicyjnych i jedynie ilustrowanych przykładami – obserwacji dotyczących omawianego zagadnienia.

W pewnych kontekstach niemiecki czasownik w tekście nie musi aktywować określonego aspektu. Operacyjnym znakiem wspomnianej irrelevancji jest możliwość zastąpienia w tekście polskim, bez spowodowania istotnej zmiany znaczenia, czasownika dokonanego – niedokonanym lub odwrotnie. Wbrew intuicyjnemu przekonaniu takie sytuacje stanowią znaczący odsetek. W tekście niemieckiego tłumaczenia polskiej powieści przypadki irrelevancji aspektu stanowią aż 12,7% repertuaru ekwiwalentnych środków funkcyjnych odnośnej kategorii – repertuaru obejmującego także wykładniki kontekstowe, kognitywne, kognitywno-kontekstowe i gramatyczne [Terka 2018; 2020]. W tekście niemieckiego oryginału natomiast czasownik ambiaspektowy wystarcza w 4,4% sytuacji. Przyczyn tak dużej dysproporcji upatrywać należy głównie w różnicach w narracji analizowanych powieści. W powieści niemieckiej bardzo często pojawiają się formy czasu teraźniejszego, co – z choćby czysto statystycznego punktu widzenia – ogranicza częstotliwość występowania kontekstów, których analiza pozwoliłaby uznać wyrażenie danej opozycji aspektowej za nieistotne. Przy obu kierunkach tłumaczenia można zaobserwować podobne grupy kontekstów wpływających na irrelevancję aspektu czasownika użytego w danym zdaniu czy szeregu zdań.

2.1. Orzeczenia złożone z czasownikiem modalnym

Jedną ze wspomnianych wcześniej grup kontekstów stanowią orzeczenia złożone z czasownikiem modalnym (przykłady (1)–(8) poniżej).

---

³ Fragmenty niniejszego rozdziału oraz przytoczone w nim przykłady pochodzą z niepublikowanej rozprawy doktorskiej mojego autorstwa.

tekst niemiecki → tekst polski:⁴

- (1) Teraz Myśliwski śmiało **mógł zatrudniać** ludzi. → Nun **konnte** Myśliwski Leute **einstellen**.
- (2) I znowu wszystko od nowa. **Trzeba** tylko **wykonać** nieco inne czynności, w nieco innych okolicznościach. → Wieder geht alles von vorn los. **Man muß** nur etwas anderes **tun**, unter etwas anderen Bedingungen.
- (3) Dwóch **musiało** ją **przytrzymać**, bo wyrывała się i wrzeszczała (...). → Zwei **mußten** sie **festhalten**, weil sie sich losreißen wollte, und sie schrie (...).
- (4) (...) codziennie o świcie **trzeba było wstawać**, zapierdalać rowerem i **dawać** im żarło, wracać rowerem do roboty, a po robocie z powrotem rowerem, by znowu **dać** tym ścierwom zmieloną rybę i tak przez dziesięć lat (...). → (...) jeden Tag **mußte** ich beim Morgenrauen **aufstehen**, mit dem Fahrrad hin, um ihnen was zum Fressen **zu geben**, dann mit dem Fahrrad wieder zurück zur Arbeit, und nach der Arbeit wieder mit dem Fahrrad hin, um diesen Bie-stern wieder Fischmehl **zu geben**, und das zehn Jahre lang (...).
- (5) Aż **trzeba było mrużyć** oczy i **przykladać** dłonie do czoła, by móc zobaczyć kto to. → Und sie **mußten** die Augen **zukneifen** und die Hand an die Stirn **legen**, um zu **sehen**, wer das war.

tekst niemiecki → tekst polski:

- (6) Orangensaft, sagt sie. Ich habe welchen da und überlege, ob ich **lügen soll**. → Sok pomarańczowy – mówi. Tym razem jakiś mam, ale zastanawiam się, czy **nie powinienem skłamać**.
- (7) Ich habe es an der Tankstelle gekauft, einer plötzlichen Eingebung folgend - obwohl ich es **nicht essen will**. → Powodowany nagłym odruchem, kupiłem je na stacji benzynowej - chociaż **nie mam ochoty go zjeść**.
- (8) Erst **will** ich gar **nicht hingehen** (...). → Początkowo wcale **nie zamierzam tam wchodzić** (...).

Orzeczenia z czasownikami modalnymi przede wszystkim informują o konieczności, umiejętności, chęci czy możliwości robienia / zrobienia czegoś – czegoś, do czego odnosi się czasownik właściwy w danym zdaniu. Tym samym ów drugi, bezokolicznikowy człon orzeczenia pozbawiony zostaje bezpośredniego odwołania do konkretnej czynności, aktywności lub określonego zdarzenia, które wystąpiły w przeszłości lub wystąpić mają w przyszłości. Ich przedstawienie w przebiegu lub nie, jako powtarzających się bądź jednostkowych, nie jest zatem konieczne, a co najmniej nie

⁴ Strzałka oznacza kierunek tłumaczenia.

wpływa w sposób istotny na znaczenie przekazu. W tym sensie zdania z czasownikami modalnymi przypominają – by posłużyć się terminologią E. Koschmiedera [1934, 32–96] – „fakty bez wartości miejscowej” i sytuują się po stronie pozaczasowości. Bliżej im do wypowiedzeń w trybie warunkowym czy rozkazującym niż do indykatywu, w którym zdecydowanie wyraźniej zaznaczają się znaczeniowe różnice aspektowe – właśnie ze względu na jego referencję do „prawdziwej” akcji.⁵ Nie bez znaczenia jest tu też sama forma infinitywu, która otwiera pole do konkurencji aspektu zdecydowanie częściej niż *verbum finitum*.⁶ W poddanych analizie tekstach irrelewancję aspektu obserwuje się najczęściej w wypadku wykorzystania czasowników modalnych wyrażających konieczność czy powinność, zdecydowanie rzadziej przy tych wyrażających chęć lub możliwość. Przy okazji warto zaznaczyć (choć jest to temat na osobny artykuł), iż badany materiał nie potwierdza wyraźnej zależności między aspektem użytego bezokolicznika a typem modalności (deontycznej lub dynamicznej). Wybór jednego z partnerów opozycji aspektowej w zdecydowanie większej mierze wydaje się podyktowany typem sytuacji – ogólnej (partner niedokonany) lub konkretnej (partner dokonany), do której dane zdanie się odnosi.⁷ Wyniki prowadzonych badań wskazują jedynie na większą dowolność wyboru aspektu bezokolicznika w odniesieniu do modalności deontycznej niż dynamicznej. Problem ten wymaga jednak jeszcze dokładnej analizy oraz przeprowadzenia dalszych badań materiałowych.

2.2. Konstrukcje bezokolicznikowe z *zu*

Drugą grupę kontekstów, w których dość często możemy mówić o irrelewancji aspektu stanowią zdania zawierające konstrukcje bezokolicznikowe z *zu* (przykłady (1)–(5)).

tekst polski → tekst niemiecki:

(1)(...) *spytał zdecydowanie, na tyle jednak ostrożnie, by **nie za-**ostrzać sytuacji.* → (...) *fragte er entschlossen, aber vorsichtig genug, um die Situation nicht zu **verschärfen**.*

⁵ Na tę właściwość trybu oznajmującego wskazuje C. Piernikarski [1969, 92].

⁶ O związanej z pewnymi typami użyciu bezokolicznika zmienności aspektu pisali już między innymi E. Koschmieder, C. Piernikarski i A. Holvoet. Ten ostatni zwracał też szczególną uwagę na tendencję do neutralizacji opozycji aspektowych w wypadku predykatów niereferencjalnych, szczególnie zaś przy modalności deontycznej [Koschmieder 1934, 81–82; Piernikarski 1969, 92; Holvoet 1989, 162].

⁷ Do podobnego wniosku w odniesieniu do języka rosyjskiego dochodzi D. Divjak. Wyniki jej badań pokazują jednak także pewne „preferencje” aspektu bezokoliczników wobec wyrażanych typów modalności [2009].

(2) *Ale Józef **nie pozwalał** żadnego **oswoić**. → Doch Józef **gestattete es nicht**, einen der Füchse **handzahn zu machen**.*

tekst niemiecki → tekst polski:

(3) *(...) gelang es mir, neue Tränen **hervorzubringen**. → (...) pomagała mi **wydobywać** z siebie nowe łzy.*

(4) *Ich hatte ohnehin nicht vor, jemals wieder die Augen zu **öffnen**. → (...) **nie zamierzałem** nigdy więcej **otwierać** oczu.*

(5) *Ich erfuhr etwas von einem Unglücksfall, aber ich überblicke zu wenig, um zu **kondolieren**. → Doszły mnie słuchy o jakimś nieszczęśliwym wypadku, ale zbyt słabo się orientuję, o co chodzi, żeby **składać** panu **kondolencje**.*

Do przytoczonych przykładów po części odnoszą się wcześniejsze uwagi na temat orzeczeń z czasownikami modalnymi. W przywołanych wyżej zdaniach formy bezokolicznikowe, których dotyczy zjawisko irrelevancji aspektu, nie oznaczają akcji realnej, lecz jedynie potencjalną czy hipotetyczną. Konstrukcje z *zu* w zdaniach współwystępują zresztą niejednokrotnie z czasownikami modalnymi. W wielu wypowiedziach (np. w przykładach (1) i (5)) nie bez znaczenia jest też specyficzny charakter wykorzystanych fraz – zbliżający je bądź to do sformułowań metaforycznych, bądź to do powszechnie używanych wyrażen idiomatycznych, co sytuuje je jeszcze wyraźniej po stronie ogólności. Poza tym warto zwrócić uwagę na występujące w polskich zdaniach w przykładach (2) i (3) niedokonane formy: *pozwalat* i *pomagała*. Wydaje się bowiem, że to ich imperfektywność otwiera pole do potencjalnej konkurencji aspektu w odpowiednich bezokolicznikach. W wypadku użycia dokonanych odpowiedników wymienionych czasowników perfektywna forma infinitywu byłaby bardziej naturalna.

2.3. *Mówić : powiedzieć*

W analizowanym materiale aspekt często uznaje się za nieistotny także w sytuacji, gdy użyte są czasowniki *mówić : powiedzieć* (przykłady (1)–(4) poniżej). W tekstach niemieckiej powieści i niemieckiego tłumaczenia pojawia się w tym kontekście zawsze czasownik *sagen*.

tekst polski → tekst niemiecki:

(1) *Ale ojciec **mówił**, że mały wyzdrowiał i ma się dobrze. → Doch der Vater **sagte**, der Kleine sei gesund und wohlauf.*

(2) *Taka kobieta zyskiwała w oczach Marii dopiero, gdy w wywiadzie **powiedziała** coś o swoim dziecku albo mężu. → So eine Frau gewann in Marias Augen erst dann an Wert, wenn sie im Interview etwas über ihr Kind oder ihren Mann **sagte**.*

tekst niemiecki → tekst polski:

(3) Was **hast** du gerade **gesagt**, Baby? → Co **powiedziałaś** przed chwilą, baby?

O zmienności aspektu w zdaniach oznajmujących z tymi czasownikami wspomina już E. Koschmieder [1934, 84]. Zaznacza on, iż w wypowiedziach typu: *(ktoś) mówił / powiedział, że* różnica między względnościami kierunkowymi (z przeszłości w przyszłość lub odwrotnie) nie jest wystarczająco silna, aby tylko jeden z aspektów był kategorycznie wymagany. M. Łaziński również zwraca uwagę na pewną dowolność (w określonych kontekstach) wyboru formy dokonanej lub niedokonanej [Łaziński 1997, 121]. Podkreślana tożsamość znaczenia dotyczy czasu przeszłego – tylko takie przykłady pojawiają się też w materiale stanowiącym podstawę badawczą niniejszego artykułu. W czasie przeszłym dla opisu jednostkowej sytuacji mówienia / powiedzenia czegoś można dość często pozwolić sobie na zamienne użycie partnera niedokonanego i dokonanego. Ma to związek ze znaczeniem omawianych czasowników. Mówienie czegoś najczęściej oznacza powiedzenie czegoś, a powiedzenie czegoś implikuje prawdziwość tego wyrażenia także w wersji z odpowiednikiem imperfektywnym. M. Łaziński za jeden z przykładów owej tożsamości sensu uznaje znaczenie ogólnofaktyczne czasownika niedokonanego *mówić*, który użyty w odniesieniu do wydarzenia jednorazowego informuje tylko o tym, że czynność mówienia (i zdarzenie powiedzenia) czegoś w ogóle się odbyły. Konkretnie okoliczności tej sytuacji czy dane dotyczące jej przebiegu zostają natomiast pominięte [Łaziński 1997, 122]. Badacz sugeruje jednak istnienie pewnych prawidłowości rządzących wyborem jednego lub drugiego partnera z omawianej pary aspektowej. Zaznacza, że czasownik imperfektywny – użyty we wspomnianym już znaczeniu jednokrotnym – wskazuje na bardziej nieokreśloną sytuację i dalszą przeszłość niż perfektywny wykorzystany w tym samym kontekście [Łaziński 1997, 137]. Przytoczone powyżej przykłady (1) i (3) mogłyby potwierdzać tę tezę, choć można przypuszczać, że mamy tu raczej do czynienia z pewną tendencją niż uniwersalną zasadą.

2.4. Krotkość ograniczona i powtarzalność uwarunkowana

Następną grupę kontekstów otwierających pole do konkurencji aspektu stanowią zdania lub dłuższe fragmenty tekstu, które jednoznacznie wskazują na wielokrotność lub powtarzalność czynności oznaczonej przez dany czasownik (przykłady (1)–(6) poniżej).

tekst polski → tekst niemiecki:

- (1) Nie spodziewał się po nich zbyt wiele i brał wszystko, co **podeszło** mu pod krocze. → Er setzte keine großen Erwartungen in sie und nahm alles, was ihm unter die Lenden **kam**.
- (2) Może dlatego jedyne, o czym śniła, to ich zakrwawione pyski, i już nie wiedziała, czy strach przed psami zarażał ją każdej nocy tym samym snem, czy to ten sen **sprawił**, że bała się psów. → Vielleicht war das der Grund, warum ihre blutigen Schnauzen das einzige waren, wovon sie träumte, und sie wußte schon nicht mehr, ob es die Angst vor den Hunden war, die sie jede Nacht mit demselben Traum ansteckte, oder ob dieser Traum **bewirkte**, daß sie vor den Hunden Angst hatte.
- (3) Gdy **odparzyła** sobie stopy, zostawiała kalosze w domu i chodziła boso. → Wenn sie **sich** die Sohlen **wund rieb**, ließ sie die Galoschen zu Haus und ging barfuß.
- (4) Wódka szybko rozwadniała krew i ta krew rozpędzała się w żyłach. Pulsowała w głowie i bezwstydnie tłoczyła się w kroczu. Chłopaki pili tak, by **nie stracić** nic z tego, co wiło się na ekranie. Któryś coś **bąknął**, inny **przytaknął**, jakieś niedokończone słowo **spadło** pod ciężkie buty. → Der Wodka machte das Blut rasch dünner, so daß es durch die Adern jagte. Es pulsierte im Kopf und strömte schamlos in den Schoß. Die Burschen tranken so, daß sie nichts von dem, was sich auf dem Bildschirm abspielte, **versäumten**. Einer **brumte** etwas, ein anderer **stimmte** ihm **zu**, ein nicht zu Ende gesprochenes Wort **fiel** unter ihre schweren Stiefel.

tekst niemiecki → tekst polski:

- (5) Ein paar Mal **rief** ich ihren Namen. → Kilka razy **zawołałem** ją po imieniu.
- (6) Noch viermal werde ich ihn anschreien müssen, wahlweise mit Fäusten oder Stirn gegen die zugengelten Türen **trommeln**, im Abstand von jeweils drei Minuten. → Jeszcze czterokrotnie będę musiał wrzasnąć, czterokrotnie **walnąć** pięściami lub czołem w zabite deskami drzwi, i tak co trzy minuty.

W przywołanych powyżej przykładach znaczenie wielokrotności / / powtarzalności – wynikające albo z użytego wykładnika leksykalnego (przykłady (2), (5)–(6)), albo z szerszego kontekstu (przykłady (1), (3)–(4)) – umożliwia w tekście polskim wymiennność form aspektowych zaznaczonych czasowników. Irrelewanca aspektu ma tu ścisły związek z kontekstem krotności i wymaga jego dokładniejszej charakterystyki. Przytoczone konteksty można podzielić na takie, które wskazują, że coś działo się / / zdarzyło się kilka (lub określoną liczbę) razy oraz na te, w których można

byłoby użyć wyrażenia: *ile razy...*, *tyle razy...*. Możemy tu zatem mówić – za J. Stawnicką [2007] – o kontekstach krotkości ograniczonej i powtarzalności uwarunkowanej. Badaczka, analizując użycie form aspektowych z różnymi określnikami krotkości w języku polskim i rosyjskim, także zauważa częste występowanie w przywołanych kontekstach konkurencji między perfektywnością a imperfektywnością w języku polskim, choć dodaje też, iż w narracyjnym typie tekstu⁸ ujawnia się tendencja do wyboru aspektu dokonanego [Stawnicka 2007, 54, 57]. Decyzja o użyciu we wszystkich zacytowanych wcześniej polskojęzycznych fragmentach czasowników dokonanych może wynikać właśnie z ich zdolności dynamizowania narracji lub po prostu z poczucia autora / tłumacza, iż niedokonaność formy werbalnej stanowiłaby tu swego rodzaju nadmiarowość i byłaby funkcjonalnie niepotrzebna, choć jak najbardziej możliwa.

2.5. Inne konteksty

Pozostałe wypadki irrelewancji aspektu nie pozwalają jednoznacznie zaklasyfikować się do żadnej z wymienionych wcześniej grup, choć i dla nich można przynajmniej spróbować znaleźć uzasadnienie. Zaznaczyć przy tym należy, iż są to wypadki pojedyncze, występujące w badanym materiale sporadycznie (przykłady (1)–(5)).

tekst polski → tekst niemiecki:

- (1) *Alek **opowiadał** też, jak to był raz na Manhattanie w Nowym Jorku.* → *Alek **erzählte** auch, wie er einmal in Manhattan war.*
- (2) *tym bardziej, że ten **gwarantował** mu wielkie zamówienia, które miały dojść do skutku za jakieś pół roku.* → *Um so mehr, als ihm dieser große Bestellungen **versprach**, die in ungefähr einem halben Jahr einlangen würden.*
- (3) *Cień, jaki **rzuciły** chmury, przyspieszył nadejście nocy.* → *Der Schatten, den die Wolken **warfen**, beschleunigte das Hereinbrechen der Nacht.*

tekst niemiecki → tekst polski:

- (4) *Da muss doch Blut und Gehirn dran gewesen sein, **hat** das Radiomädchen während meines Anrufs **gefragt**.* → *Pewnie lepił się od krwi i rozprysniętego mózgu, **spytala** dziewczyna z radia, gdy do niej zadzwoniłem.*

⁸ J. Stawnicka, badając funkcjonowanie form czasu przeszłego, nawiązuje do teorii podziału tekstów na dwa typy: narracyjny i deiktyczny [Stawnicka 2007, 54–57], o czym pisali między innymi J. Lyons [1989, 291], J. Forsyth [1970, 8–10, 64–66, 182 i nast.] i Ö. Dahl [1985, za: Stawnicka 2007, 54].

(5) *Jetzt **hat** sie mich wohl darüber **informiert**, wie alt sie ist. → Teraz najwyraźniej **poinformowała** mnie o swoim wieku.*

Przykłady (1), (4) i (5) wykazują bliski związek z wypowiedziami w czasie przeszłym zawierającymi czasowniki *mówić*: *powiedzieć*, więc dopuszczalną zmienność aspektu w omawianych zdaniach / fragmentach zdań tłumaczyć można podobnie jak w wypadku tamtych czasowników. W przykładzie (2) występuje brak ekwiwalencji leksykalnej między tekstem oryginału i tłumaczenia, aspekt jest jednak nerelevantny, co wynika ze znaczenia czasownika *obiecać*: *obiecywać* (lub: *gwarantować*: *zagwarantować*), który w użyciu jednokrotnym, np. *Obiecał, że przyjedzie / Obiecował, że przyjedzie*, pozwala się w uproszczeniu zdefiniować jako: *Mówił / Powiedział, że (na pewno) przyjedzie*. Niewątpliwie ważne jest też odniesienie „obietnicy” do sytuacji jedynie potencjalnej, przyszłej, a nie rzeczywiście zaistniałej. W zdaniu względnym w przykładzie (3) natomiast czasownik niemiecki *werfen* może z powodzeniem odpowiadać polskiemu *rzucać* lub *rzucić*. E. Koschmieder wspomina o zmienności aspektu cechującej niektóre zdania względne, pod warunkiem posiadania przez nie własnego punktu czasowego [Koschmieder 1934, 84]. W przywołanym przykładzie (w tekście wyjściowym) warto zwrócić uwagę na czasownik w zdaniu nadrzędnym, który – gdyby był niedokonany – sugerowałby raczej użycie imperfektywnego *rzucać*.

Badanie kontekstów, w których wybór między czasownikiem dokonanym a niedokonanym jest obojętny, prowadzi do jeszcze jednej interesującej obserwacji. Wydaje się, że istnieje pewien związek omawianego zjawiska irrelewanencji z typem dubletu aspektowego. W zdecydowanej większości sytuacji potencjalna wymiennność czasowników perfektywnego i imperfektywnego dotyczy par tworzonych w wyniku sufiksacji (i alternacji), zdecydowanie rzadziej zaś pozostałych typów opozycji.⁹

Rozważając zagadnienie irrelewanencji aspektu, warto wreszcie zastrzymać się na chwilę przy jej związku z formami trybu rozkazującego. W materiale analizowanym w ramach niniejszego artykułu pojawia się następujący przykład:

⁹ Możliwość istnienia takiej zależności sugeruje już E. Koschmieder [1934, 83–84]. Badacz bardziej wyraźną zmienność aspektu w wypadku przyrostkowych par aspektowych tłumaczy pełną tożsamością semantyczną obu ich członów (w przeciwieństwie do opozycji, w których partnera dokonanego tworzy się za pomocą przedrostka – zawsze, zdaniem badacza, w jakimś stopniu modyfikującego znaczenie czasownika). Choć autorka artykułu zdecydowanie nie zgadza się z teoriami ograniczającymi wykładniki opozycji aspektowej do sufiksów i przyjmuje aspektowość zarówno par przyrostkowych, jak i przedrostkowych, dostrzega jednocześnie w analizowanym materiale wspomnianą interesującą tendencję, która niewątpliwie wymaga dalszych badań.

Hör zu, sagt Maria Huygsetten, ich weiß, dass wir nichts mehr miteinander zu tun haben werden. → – *Posłuchaj – mówi Maria Huygsetten – wiem, że już nic nie będzie nas łączyło.*

Takie użycie niemieckiego czasownika *zuhören* nie musi wskazywać na polski aspekt dokonany, w tłumaczeniu z powodzeniem mogłaby się pojawić forma *śłuchaj*. W większości innych przypadków użycia trybu rozkazującego (w jego formach niezaprzeczonych) trudno jednak mówić o dowolności aspektowej. Wraz ze zmianą formy perfektywnej na imperfektywną dochodzi bowiem do zmiany tonu wypowiedzi na bardziej zdecydowany, wyrażający przy tym zniecierpliwienie.¹⁰ Zmienność aspektu w przywołanym powyżej przykładzie może mieć związek z przynależnością czasownika *śłuchać* do klasy czasowników aktywnościowych. Nie tworzy on właściwej opozycji aspektowej. Wspomniane różnice w wyrazie emocjonalnym między użyciem perfektywów i imperfektywów w trybie rozkazującym zaznaczają się zdecydowanie wyraźniej w wypadku prototypowych par aspektowych.

3. PODSUMOWANIE

Porównawcze badania materiałowe pozwalają dostrzec rzeczywisty zakres zjawiska irrelevancji aspektu. Konteksty, w których odnośna kategoria gramatyczna jako obligatoryjna w języku polskim ma w istocie charakter redundantny, nie są tak rzadkie, jak można byłoby przewidywać. Ponadto pozwalają się one dość precyzyjnie wyodrębnić i opisać. Ich weryfikacji, uszczegółowieniu oraz potencjalnemu poszerzeniu służyć powinny dalsze badania empiryczne nad aspektem. Zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki analizy materiałowej oraz wnioski z niej płynące mogą znaleźć zastosowanie w glottodydaktyce polonistycznej. Obcokrajowcy na wyższych poziomach zaawansowania językowego zaczynają używać form dokonanych i niedokonanych coraz bardziej intuicyjnie. Wpływa na to osłuchanie się z przyswajanym językiem. To samo osłuchanie rodzi jednak nowe wątpliwości, niejednokrotnie burzące starannie budowany przez lata porządek w zakresie reguł i kontekstów użycia poszczególnych partnerów aspektowych. Wątpliwości te często dotyczą właśnie irrelevancji aspektu. Trudne zagadnienie wymienności aspektowej powinno zatem znaleźć należne sobie miejsce nie tylko w tekstach naukowych poświęconych tej kategorii, ale także w podręcznikach oraz innych materiałach dydaktycznych do nauczania języka polskiego jako obcego.

¹⁰ W. Śmiech [1971, 130] owo wrażenie większego nacisku wyrażanego przez czasownik niedokonany wywodzi z bardziej aktualnego znaczenia form imperfektywnych.

Bibliografia

- D. Divjak, 2009, *Mapping between domains. The aspect-modality interaction in Russian*, „Russian Linguistics” 33, s. 246–269.
- J. Forsyth, 1970, *A Grammar of Aspect. Usage and Meaning in the Russian Verbs*, Cambridge.
- R. Grzegorzczkova, 1997, *Nowe spojrzenie na kategorię aspektu w perspektywie semantyki kognitywnej* [w:] R. Grzegorzczkova, Z. Zaron (red.), *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, Warszawa, s. 25–38.
- A. Holvoet, 1989, *Aspekt a modalność w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław.
- E. Koschmieder, 1934, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*, Wilno.
- V. Lehmann, 1988, *Der russische Aspekt und die lexikalische Bedeutung des Verbs*, „Zeitschrift für slavische Philologie” 48, s. 170–181.
- V. Lehmann, 1993, *Die russischen Aspekte als Gestufte Kategorien (Ein Beispiel für die Bedeutung der kognitiven Linguistik in der slavistischen Sprachwissenschaft)*, „Die Welt der Slaven” 38/2, s. 265–297.
- V. Lehmann, 2010, *Der slavische Aspekt im Licht der kognitiven Linguistik* [w:] T. Anstatt, B. Norman (red.), *Die slavischen Sprachen im Licht der kognitiven Linguistik*, Wiesbaden, s. 77–99.
- J. Lyons, 1989, *Semantyka 2*, tłum. A. Weinsberg, Warszawa.
- M. Łaziński, 1997, *Opozycja czasowników mówić-powiedzieć w języku polskim. Analiza leksykalna i aspektowa* [w:] R. Grzegorzczkova, Z. Zaron (red.), *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, Warszawa, s. 121–147.
- D. Odija, 2006, *Das Sägewerk*, tłum. M. Pollack, Wien.
- D. Odija, 2003, *Tartak*, Wołowiec.
- C. Piernikarski, 1969, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- J. Stawnicka, 2007, *Aspekt – iteratywność – określniki kwantyfikacyjne: na materiale form czasu przeszłego w języku polskim*, Katowice.
- W. Śmiech, 1971, *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*, Łódź.
- B. Terka, 2018, *Aspekt polskiego czasownika jako problem przekładu oraz wyzwanie dla uczących się i nauczających języka polskiego jako obcego* [w:] B. Grochala, I. Dembowska-Wosik (red.), „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 25, Łódź.
- B. Terka, 2020, *Słowiański aspekt polskiego czasownika w ujęciu kontrastywnym a glottodydaktyka polonistyczna* [w:] M. Biernacka, I. Janowska (red.), *Kierunki badań w glottodydaktyce polonistycznej*, w druku.
- J. Zeh, 2001, *Adler und Engel. Roman*, Frankfurt am Main.
- J. Zeh, 2004, *Orły i anioły*, tłum. S. Lisiecka, Warszawa.

***Alternation of aspectual partners, or a few comments
on the irrelevance of aspect***

Summary

This paper discusses the issue of irrelevance of the aspect of the Polish verb. In specific contexts, the grammatical category of aspect, being obligatory in the Polish language, is in fact redundant. The identification of such contexts (and hence review of the most important current observations and convictions in this respect), the attempt at ordering and describing them enabled systematic material research based on a (Polish–German and German–Polish) translation. The findings presented in the paper might be a good starting point for a reflection on the reasonability of including the described issue in curricula of teaching Polish as a foreign language. Due to its reach and frequency, the phenomenon of alternation of aspectual partners should be more frequently discussed in the literature dedicated to aspect and Polish glottodidactics.

Keywords: aspect – aspectual pair – irrelevance – empirical research – translation – language teaching – Polish language – German language – glottodidactics.

Trans. Monika Czarnecka